

OD OBLEKE DO PREOBLEKE

Med tako imenovanimi narodnimi nošami in folklornimi kostumi

BOJAN KNIFIC

To besedilo obravnava preoblačenje posameznikov in skupin, ki se ob posebnih priložnostih oblačijo v t. i. narodne noše ali folklorne kostume. Ne želi biti strokovna razprava, ki bi z doslednim znanstvenim analiziranjem dolgočasila in obremenjevala bralca, ampak skuša spodbuditi razmišljanja o samem pojavu, njegovih nosilcih in pomenu za preteklo, današnje in prihodnje rodove.

O OBLAČENJU NASPLOH

Od kdaj in zakaj se oblačimo, do danes še ni povsem natančno pojasnjeno. Obstajajo domneve, da se ljudje nismo začeli oblačiti zaradi potrebe po zaščiti svojega telesa pred mrazom, vročino in drugimi vremenskimi vplivi, ampak zaradi potrebe po prikrivanju oz. poudarjanju nekaterih delov telesa. Z obleko še danes skrijemo tisto, česar se ne sme videti, razrijemo, kar bi radi pokazali, z njo se polepšamo in sledimo nenehno spreminjajočim se estetskimi kriterijem, z njo izkazujemo položaj v družbi ipd.

Na podlagi jamskih poslikav izpred več sto tisoč let in na podlagi kipov, slikarskih upodobitev, pisnih in drugih virov lahko spremljamo spremembe v oblačenju, ki so plod družbenega in gospodarskega razvoja človeških skupnosti v vseh predelih sveta. Iz oblačilnega videza posameznika lahko ob poznavanju razmer in ob upoštevanju "prevar", ki jih oblačenje omogoča, ugotovljamo njegov družbeni položaj, finančni položaj, starost, naprednost ali konzervativnost itd., zlasti za pretekla obdobja pa pri nižjih slojih prebivalstva lahko določamo tudi pripadnost kraju, območju, pokrajini ali širši enoti. Ljudje nižjih družbenih plasti so namreč spremembam oblačilne mode sledili bistveno počasneje kot višji družbeni sloji, poleg tega pa je na njihov oblačilni videz morda bolj kot danes vplivalo dotedanje oblačenje (torej tradicija, podedovani vzorci mišljenja). Na posameznih območjih so se tako izoblikovale lokalne posebnosti in tako na Slovenskem lahko govorimo o treh oblačilnih območjih (panonskem, mediteranskem, alpskem), ki se vsaj do 2. polovice 19. stoletja med seboj toliko razlikujejo, da so v oblačilnem videzu razpoznavna.

Morda bi bilo najbolj prav, da se v nadaljevanju najprej posvetimo temi, mimo katere ob razmišljanju o oblačenju in preoblačenju pravzaprav ne moremo. Torej terminologiji (poimenovanju), ki nam mora biti jasna, če želimo vedeti, o čem pravzaprav govorimo (ali pišemo) in kaj s takšnim ali drugačnim izrazom oz. besedno zvezo označujemo.

S preprosto vezeno - štepko - okrašene moške bele platnene hlače - bregeše. (Foto: Janez Eržen.)

TERMINOLOŠKI PREMISLEK

Besedna zveza "narodne noše" ponuja različne asociacije, njeno definiranje pa je vse prej kot preprosto. Z izrazom (t. i.) narodne noše označujemo posebne preobleke ljudi, ki z načinom oblačenja ob posebnih priložnostih želijo poudarjati svojo etnično pripadnost. Poleg želje po izkazovanju pripadnosti etniji (najpogostejše etnični skupini, narodu ali naciji) so nekatere variante t. i. narodnih noš v razvoju pridobile tudi funkcijo izkazovanja pripadnosti ožjim lokalnim skupnostim (s t. i. rateško nošo se npr. identificirajo vaščani Rateč). T. i. narodne noše so paradne (ali odrske) preobleke, ki se v osnovi večinoma zgledujejo po oblačilnem videzu večinskega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju (torej kmečkega), so pogosto vsaj deloma uniformirane in pri nosilcu opravljajo funkcijo preobleke za posebne priložnosti - kostuma, ki s svojo simboliko trka na zavest o pripadnosti določeni etnični skupini.

Zakaj govoriti o tako imenovani (t. i.) narodni noši in ne le o "narodni noši". Predvsem zato, ker na Slovenskem (tako kot tudi ne drugje po Evropi) na podlagi dediščine oblačilnega videza nismo oblikovali enotne preobleke (kostuma), ki bi mu lahko rekli "narodni" - torej "narodni" v pomenu, da bi se z njim identificirali pripadniki celotnega naroda. Ne govorimo o "slovenski narodni noši", ker, kot sem omenil,

Peča, zavezana "na petelinčka", proti koncu 19. stoletja postane simbol t. i. meščanske, tudi t. i. ljubljanske narodne noše, čeprav je bila sicer predvsem kmečko pokrivalo. (Foto: Janez Eržen. Črnomelj, junij 2005.)

Večina folklornih skupin, ki so kostume izdelale na podlagi lastnih raziskav terena v zadnjih dveh desetletjih, z njimi poustvarjajo način oblačenja kmetov ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Na fotografiji Folklorna skupina Lancova vas na medobmočnem srečanju folklornih skupin v Ormožu. (Foto: Janez Eržen, maj 2005.)

Slovenci enotne vsenarodne preobleke nimamo, ampak imamo več različic: t. i. gorenjsko, prekmursko, štajersko, ljubljansko ... narodno nošo; čeprav se dobro zavedamo, da Gorenjci, Prekmurci, Štajerci, Ljubljanci ... nikdar niso bili svoj narod - torej tudi svoje "narodne" noše ne morejo imeti. Na Slovenskem smo v zgodovini oblikovali različne variante t. i. narodnih noš, ki jih ima za svoje različno število posameznikov. Morda se največji del Slovencev identificira s t. i. narodno nošo, ki se je oblikovala kot rezultat različnih interpretacij oblačilne dediščine Gorenjcev (t. i. gorenjska narodna noša), a dokaj gotov sem, da ne vsi. Ne smemo zanemarjati, da so tudi Belokranjci, Primorci, Korošci idr. ponosni na svoje posebne preobleke, ki jih prav tako imenujejo "narodne noše" in se z njimi istovetijo ali kot Slovenci ali kot Korošci ali npr. kot Žiljani - glede na okolje, v katerem se s svojo preobleko pojavijo oz. o njej govorijo.

Poleg izraza t. i. narodna noša, za katerega upam, da sem ga vsaj deloma pojasnil, sta za razumevanje pojavov, povezanih z oblačenjem in v povezavi s tem tudi s preoblačenjem, pomembna še dva, ki ju v tovrstnih razpravah pogosto srečujemo. To sta oblačilna kultura in oblačilni videz, njuno opredelitev pa povzemam po Angelosu Bašu. Oblačilna kultura je teoretski pojem, ki obsega oblačilni videz različnih plasti prebivalstva v povezavi z gospodarskimi, družbenimi, političnimi in kulturnimi razmerami. Najbolj vidna prvina oblačilne kulture je oblačilni videz (preprosteje rečeno tisto, kar na človeku vidimo) in nadomešča izraz noša. Izraz noša se je namreč od 2. polovice 19. stoletja naprej izenačil s pojmom kmečkega oblačilnega videza in se ga zaradi tega danes ne dá prav uporabljati v opisovanju načinov oblačenja in z njim povezanega zunanjega videza nekmečkega prebivalstva (meščanov, plemičev, delavcev). Prihaja od glagola nositi (to kar se nosi, nošnja) in se je oblikoval po nemškem zgledu (nemško Tracht, od glagola tragen). V slovenskem jeziku je izraz v rabo prišel sorazmerno pozno (sredi 19. stoletja), pred tem pa so ljudje govorili o opravi, obleki, gvantu ...

Če izrazu noša dodamo prilastek ljudska, dobimo besedno zvezo ljudska noša, katere uporaba je v današnjih obra-

vnah načinov oblačenja (in preoblačenja) spet nekoliko težavna. Prvič že zaradi zgoraj omenjene problematike uporabljanja izraza noša, in drugič, zaradi še težje opredelitve prilastka ljudska. A če preskočimo natančnejše pojasnjevanje in zapišemo poenostavljeno, bi ljudska noša pomenila isto kot kmečka noša - obleka, ki so jo nosili pripadniki najširšega sloja prebivalstva na Slovenskem v času do industrijske revolucije sredi 19. stoletja.

Če se s poti, s katere smo s terminološkimi premisleki nekoliko skrenili, ponovno vrnemo k t. i. narodnim nošam, potem ne bo narobe, če najprej omenimo, da se vanjo oblačijo številni ljudje obeh spolov, različnih starosti in poklicev, tudi različnih verskih prepričanj, narodnosti ipd. Skupno jim je to, da s svojo (pre)obleko, katere simbolika je njihovim nosilcem in zunanjim opazovalcem bolj ali manj jasna, javno izražajo pripadnost določeni ideji. Če se oblečejo v t. i. narodne noše, ki so oblikovane na podlagi oblačilne dediščine Slovencev, kažejo pripadnost slovenstvu. Včasih se tega niti ne zavedajo niti se ne udeležijo prireditve s tem namenom. Čeprav pravi slovenski pregovor, da obleka naredi človeka, nam je pač jasno, da ga ne naredi, pove pa nam morda o njem več, kot si tisti, ki jo nosi, želi ali hoče.

KDAJ SE JE VSE SKUPAJ ZAČELO?

Tako kot noben družbeni pojav, se tudi t. i. narodne noše niso pojavile iznenada. Začetke oblikovanja preoblek, ki so se pozneje razvile v t. i. narodne noše, moramo iskati v zgodnjem 19. stoletju, ko se pod vplivom evropskih romantičnih idej intelektualci začeli zavedati, da je na Slovenskem pravzaprav kmečki sloj tisti, ki tvori jedro naroda. Začeli so raziskovati kulturo in način življenja kmetov, spodbujali "ohranjanje" njihovih prvin in spodbudili oblikovanje zavesti o pomenu kmečkega sloja pri oblikovanju slovenskega naroda.

Kljub temu da so bili že jasni nastavki t. i. narodne noše, o njej pred letom 1848 še ne moremo govoriti, saj se na Slovenskem takrat še ni oblikovala zavest o skupni pripadnosti. Kot smo omenili že zgoraj, ne moremo govoriti o t. i. narodni noši, če narod pravzaprav še ne obstaja. Sredi

Od obleke do preobleke ... in do temnih očal, ki nas - bolj kot vse ostalo - prepričajo, da je kostum bolj kot stvar preteklosti predmet sodobnosti.

(Foto: Janez Eržen, Beltinci, Le plesat me pelji 2005, julij 2005.)

19. stoletja pa je bilo na Slovenskem že povsem jasno, da je možno z oblačilnim videzom izkazovati pripadnost določeni politični misli in tako obleka ni bila več le kazalec, ki je zaradi svojega videza že na zunaj ločeval posamezne sloje prebivalstva, ampak je postajala tudi simbol politične propagande. Že leta 1846 je v ljubljanskem gledališču potekala predstava, v kateri so bile "slovenske noše" pripomoček za uveljavljanje slovenske narodne zavesti in podobno se v časopisu leta 1847 omenja, da je pela igralka v "kranjski noši" in leta 1849 govorila v "slovenskem jeziku in kostumu".

Poročilo o tem, da so bili nastopajoči v gledališki predstavi oblečeni v kostume, ki so ponazarjali kmečki oblačilni videz, imamo tudi iz leta 1863, ko v Novicah gospodarskih, obrtniških in narodnih beremo, da so bili nastopajoči gospodje in gospodične oblečeni "v naši domači kmetiški obleki". Nov način prenosa kmečkega oblačilnega videza v takratno meščansko okolje lahko opazimo tudi na drugih področjih. Leta 1848 so npr. v Ljubljani prodajali "s kranjskimi nacionalnimi nošami" poslikane pipe. Leta 1853 se umetniško delo s portretom krakovske lepote Franje Goršič, po domače Cenetove Fanike, v narodni noši pojavi v izložbi ljubljanskega trgovca Jožefa Pleiweisa (očeta Janeza Bleiweisa). Ljubljanske Novice so poročale, da so ljudje v trumah stali pred sliko "lične Kranjice", ki jo je izdelal portretist Mihael Stroj.

Kot preobleka za posebne priložnosti je t. i. narodna noša služila nekaterim uglednim meščankam in drugim ženskam že v šestdesetih letih 19. stoletja. V Novicah gospodarskih, obrtniških in narodnih je bilo 13. septembra leta 1865 v dopisu iz Predoselj zapisano, da so se na nekem srečanju vsem dopadli gospa baronovka De Treaux (Detró) in njena hčer, ki sta bili oblečeni v "narodno obleko z belima pečama na glavi".

Naslednji korak v razvoju in uveljavljanju t. i. narodne noše so v šestdesetih letih 19. stoletja naredile čitalnice, v katerih so napredno misleči meščani in tržani krojili nadaljnji razvoj ideje slovenstva. Poleg moških, ki so bili politično bistveno bolj dejavni kot ženske, ne gre spregledati vloge t. i. narodnih dam, ki so s svojim delom spodbujale narod k preporodu. Ena takih je bila Marija Murnikova - Horakova, rojena leta 1845 (med drugim je nastopala tudi na odru ljubljanske čitalnice), ki je ženske nagovarjala, naj le oblačijo t. i. narodno nošo.

Poudariti velja, da začetki uveljavitve t. i. narodne noše segajo v konec štiridesetih let 19. stoletja, in da je to čas, ko se je t. i. narodna noša, ki je interpretirala kmečki oblačilni videz, razvijala izključno v meščanski družbi; torej, zunaj svojega primarnega, kmečkega okolja. Zaradi sprememb v funkciji oblačil, ki sedaj niso bila več praznična oblačila kmečkega prebivalstva, ampak kostumi za nastopanje oziroma simboli za izkazovanje pripadnosti slovenskemu narodu, se je spremenila tudi oblika. Oblačila so izdelovali iz materialov, primernih takratni dobi in meščanskemu okolju, spreminjali so se kroji, kot obvezen dodatek se pojavi določen nakit ipd.

ZAKAJ T. I. NARODNE NOŠE LAHKO IMENUJEMO TUDI KOSTUMI?

Kot sem omenil zgoraj, zapis iz leta 1849 priča o kostumu kot posebni preobleki, ki so jo opazovalci prepoznali kot slovensko, pravzaprav kot t. i. narodno nošo. Morda je poročevalec zapisal izraz "slovenski kostum" zato, ker je z njim označil obleko igralka, verjetno pa vsaj deloma tudi zato, ker je šlo za označitev preobleke - torej obleke, v katero se njena nosilka ni oblačila ob vsakdanjiku niti ne ob prazniku, ampak si jo je nadela ob posebnih priložnostih. Takrat ko je nastopala, je z njo opazovalcem sporočala pripadnost določeni ideji - v tokratnem primeru ideji o obstoju slovenskega naroda.

Kostum je kot izraz za odrsko preobleko uveljavljen v gledališču, filmu, operi, baletu in plesu, v zadnjem času se uveljavlja tudi v folklorni dejavnosti, ki podobno kot gledališče, opera in balet sodi v sklop scenskih umetnosti. V Velikem slovarju tujk iz leta 2002 lahko preberemo, da je kostum "oblačilo, značilno za kakšno dobo, deželo, stan ali narod", je "oblačilo za posebno priložnost" in "gledališka obleka". Gre pravzaprav za preobleko, katere naloga je, da tistim, ki jo gledajo, daje določene informacije. Morda tisti, ki se oblačijo v t. i. narodne noše, res niso "pravi" igralci, a vendarle v t. i. narodnih nošah igrajo vlogo, ki so si jo s preobleko nadeli - vlogo javnega signaliziranja pripadnosti določeni etnični skupini.

Izraz kostum, kakor je bilo navedeno zgoraj, razumemo v njegovem najširšem pomenu, pri njem pa je najpomembnejša njegova funkcija. Ko govorimo o kostumu, ne mislimo na vsakdanjo ali praznično obleko, ampak preobleko, ki si jo nadenemo ob različnih priložnostih in z različnimi nameni. Zato lahko govorimo o različnih kostumih: filmskih, gledaliških, baletnih, plesnih, opernih, folklornih ... Vsako področje ima svoje posebnosti in zahteve in vsaka s preobleko povezana dejavnost je med razvojem oblikovala načela, ki se izražajo v kostumski podobi posameznikov in skupin. Tudi t. i. narodne noše, ki jih v najbolj množičnem številu na Slovenskem lahko srečamo v Kamniku na

Jožica Debelak, dolgoletna vodja otroške folklorne skupine Pastirček iz Kranja in pevka Bodečih než, s pečo.
(Foto: Janez Eržen, Šmartno na Pohorju, Pevci nam pojejo, godci pa godejo, november 2005.)

Dnevi narodnih noš, niso izjema. Oblikovale so se v meščanski družbi druge polovice 19. stoletja, se v obdobju taborov razširile med kmečko prebivalstvo in do danes ostale med vsemi družbenimi sloji. To so preobleke - kostumi, prežeti z izrazito narodno simboliko.

KAJ PA FOLKLORNE SKUPINE?

Če se v nadaljevanju posvetimo še folklornim skupinam, ki so z razvojem t. i. narodnih noš tesno povezane, potem ne bo narobe, če najprej navedemo, kakšna je njihova osnovna naloga. Folklorne skupine v povezavi z ljudskim plesom poustvarjajo ljudsko duhovno in materialno dediščino ter s tem opravljajo vsaj dve nalogi. Po eni strani skrbijo, da izročilo ostaja živo in ne bo pozabljeno, po drugi strani pa omogočajo širši javnosti, da se seznanja s kulturo in načinom življenja ljudi v preteklih obdobjih. Združujejo posameznike, ki na vajah spoznavajo ljudske plesne ter nekatere druge prvine preteklih načinov življenja, na nastopih pa naučeno znanje posredujejo občinstvu. Gre za interpretiran pogled na preteklost, ki mu ob primerni vsebini in izvedbi lahko pripišemo funkcijo danes opevanega in pogosto tudi zlorabljenega živega muzeja oz. gledališča zgodovine. Folklorniki, torej člani folklornih skupin, igrajo v krajših ali daljših predstavah (odrskih postavitvah, ki združujejo prvine ljudske plesne in druge dediščine) in se oblačijo v oblačila (vključno z dodatki, pričeskami ...), ki predstavljajo določeno obdobje, kraj in socialni sloj, pogosto pa označujejo tudi vlogo (npr.: nevesto in ženina, gasilca, maškaro ...). Oblačijo se v folklorne kostume, katerih funkcija je dvojna in sorodna kot pri nastopajočih v nekaterih drugih dejavnostih: obleka mora omogočati nastopajočemu, da se lažje identificira z vlogo, ki jo nosi, predvsem pa mora dati ustrezno informacijo gledalcu.

SPREMINJANJE

Če se najprej vprašamo, zakaj pri konstruiranju na tradiciji temelječih kostumov prihaja do sprememb, potem moramo ugotoviti, da je razlogov vsekakor več, kot bi si jih bila večina pripravljena priznati. Izbira drugačnih materialov je povezana z denarjem, s katerim skupine in posamezniki razpolagajo, tehnična izdelava je odvisna od znanja, ki ga izdelovalci t. i. narodnih noš in folklornih kostumov (n)imajo, težave so z rokodelci in industrijo, katerih izdelki se ravna po oblačilni modi in niso več taki, kakršni so bili znani v različnih obdobjih v preteklosti ipd. Vsekakor je treba poudariti, da gre pri oblikovanju kakršnih koli kostumov (tudi t. i. narodnih noš) vedno za sodobne interpretacije oblačilne dediščine, ki kljub najnatančnejšim rekonstrukcijam še vedno ne morejo povsem zvesto pokazati oblačenja v preteklosti (in k temu pripadajoče mimike telesa, obrazne izraznosti ...).

Kljub temu da so dokaj natančne rekonstrukcije načinov oblačenja ljudi v preteklosti možne, se pogosto tisti, ki se oblačijo v t. i. narodne noše, in manj pogosto tisti, ki delujejo v folklornih skupinah, tega ne lotevajo dosledno. Nekateri se prepuščajo namigom krojačev in šivilj, ki oblačila izdelujejo, drugi prebirajo literaturo in se pred izdelavo posvetujejo s strokovnjaki, tretji si poskušajo izdelati kostume sami itd. Kakor koli že, dejstvo je, da so posamezni oblačilni kosi, ki jih je mogoče videti ob različnih priložnostih, izdelani po postopkih, ki so jih poznali v preteklosti (zlasti vezeni deli oblačil), pogosto jih odlikuje skrbno izbrano blago (tudi ročno tkano), a kljub temu še vedno ne moremo trditi, da so popolnoma taki, kot so bili v preteklosti. Če razmislimo še o njihovi funkciji in o njihovih nosilcih, njihovem vedenju, načinu nošenja, odnosu do oblačil ipd., potem si moramo priz-

Pri poustvarjanju preteklih načinov oblačenja so pogosto poudarjene krasilne sestavine, kot npr. pri klobuku člana Folklornega društva Lovrenc na Pohorju ob predstavitvi nabora fantov v vojsko.

(Foto: Janez Eržen, Lendava, medobmočno srečanje folklornih skupin, maj 2006.)

nati, da folklorni kostumi (tudi t. i. narodne noše) predstavijo preteklost, dejansko so pa plod sodobnosti. Pri večini rekonstrukcij oblačilnega videza preteklosti gre za poustvarjalno in interpretirano oblikovanje dediščine. Še tako natančna in dosledna analiza življenja v preteklosti ne more zagotoviti identičnega prenosa v sedanjost. Za to tudi ni nobene potrebe. Ljudje, ki plešejo v folklornih skupinah, živijo danes in ne npr. v 19. ali začetku 20. stoletja. Ko posamezniki govorijo, da so oblečeni "točno tako, kot so bili oblečeni njihovi starši, stari starši ...", je treba preveriti, ali njihov videz dejansko upošteva stanje v družbi, ki je tedanji način oblačenja narekovalo. Pri tem se ne smemo zadovoljiti z dejstvom, da je npr. "ta in ta oblačilni kos nosila moja prababica pred sto leti" ali "da je nova obleka narejena točno tako, kot je bila stara". Isti oblačilni kos je seveda babica lahko nosila in tudi nova obleka je lahko zelo natančno izdelana, a pomembno je tudi, kako in ob katerih priložnostih je kdo določeno obleko nosil, kako se je v njej obnašal, kako jo je vzdrževal, v kombinaciji s čim jo je nosil, koliko je bil takrat star, je bil poročen ipd. Naj zapišem nasvet: izogibajmo se besedam, kot so avtentičnost, pristnost, avtohtonost, ker navadno z njimi slepimo sebe in druge.

Prav gotovo popolne predstavitve preteklosti v sodobnost ni. Večina tistih, ki se resno ukvarja s poustvarjanjem oblačilnega videza preteklosti, iz dediščine oblačilnega videza jemlje sestavine, ki po eni strani veljajo za poseb-

nost ali za tipičnost (ki je umetno ustvarjena), ali pa so estetsko zanimive. Če teh pogojev ne izpolnjujejo, jih izdelovalci kostumov "oplemenitijo" in naredijo "lepe" za današnji pogled. Imajo znak preteklosti, a nespregledljivo sodobnost hkrati.

KAJ REČI NA KONCU?

Velik pomen za ohranjanje naše istovetnosti, za razpoznavnost Slovenije in slovenske kulture na mednarodnem prizorišču, ima naša ljudska dediščina, torej naša ljudska kultura, na podlagi katere moramo graditi naš sodobni način življenja. Evropska unija in mednarodna organizacija Unesco od držav članic zahtevata, da skrbijo za ohranjanje in razvijanje posebnosti lokalnih skupnosti, katerih razvoj ne sme nemo podlegati vzorcem, prihajajočim iz tujine. Folklorne skupine naj torej ne skrbijo zgolj za odrsko prikazovanje prvin ljudskega izročila, ampak naj poskrbijo, da bo izročilo (p)ostalo živo med ljudmi. S tem bodo naredile veliko več kot s pripravo bolj ali manj zanimivih (in še vedno potrebnih) scenskih dogodkov, ki tako hitro, kot pridejo, tudi minejo in utonejo v pozabo. Naše vsakdanje življenje pa gre naprej, pogosto brez zmožnosti, da bi izkušnje, pridobljene v folklornih skupinah prenesli na raven vsakdanjosti. A tudi za to še ni prepozno.

